

KRITIKUSOK ÁRULÁSA

A MAGYAR KRITIKA, noha alig id sebb százévesnél, kezdett l fogva világosan látta feladatait, s t tisztában volt hivatásának nehézségeivel is. Ha reméled, hogy az író a kritikus által megtérítették, hogy a kritikus a maga csalhatatlanságát szerény kétség alá vegye, s hogy az olvasó a kett r l részrehajlás és el ítélet nélkül hozzon ítéletet: úgy lehetetlenséget reméltél. És mégis ezen három rendbeli embernek kell az összeérés pontjainál fogva el bb-utóbb egymást kölcsönösen el bbre vinni, mid n vagy világos reflexiók, vagy homályos reminiscenciák által egymásnak principiumaikat így vagy amúgy magokba szívják, s az önszeretnek azon biztatgatásai mellett, hogy egyedül saját fejeik után indulnak, a kölcsönös egymás után indulásnál fogva emelkednek . Ilyen tudatos, okos szavakat ír a kritikáról már els igazi kritikusunk, Kölcsey, a nagyramenend , egészséges irodalmi élet biztosítékát az író, az olvasó és a kritikus kölcsönös együttm ködéseben látva meg. Bajza szintűgy: Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhet és kemény kritika, de részrehajthatatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgálai csúszás lelkét; ledöntenünk szobrait a bálványozásnak; elrezzenteni a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait... meg kell gyűjtani a kritika szövétnékét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, mely üdvözület pontjához viszen .

Száznál több éve hangoztatja a magyar kritika feladatait, hivatását komoly, hozzáért kritikusaink ajka. S az eredmény? Az eredmény korunkban az, hogy az irodalom válságaiért, irodalmi életünk fonáságaiért, a közízlés romlásáért egyre többször utalják kritikánkat a vádoltak padjára, egyre többször marasztalják el hibák, mulasztások emlegetésével. Tény az, hogy kritikánk elvesztette hitelét és rendez erejét, az írók és az olvasók felé egyaránt. Korunk az irodalmi múlt újraértékelését nagy készültséggel végrehajtotta; de az egykorú irodalmi élet fölött elvesztette az uralmat, s máig sem tudta megvalósítani azt a szép kölcsönhatást író, olvasó és kritikus között, amelyre már Kölcsey vágyott 1826-ban. Hol van ma olyan kritikai élet, amely fölényes biztonssággal és hitet er vel irányítaná irodalmi közvéleményünket, s a roppant irodalmi termésben gátat vetne az olvasótömegek ízlésének romlása elé? Hol vannak oly tekintélyes kritikusok, akik dönt szóval igazítsák el az irodalmi porokét? Súly és tekintély helyett egészségtelen jelenségek ütötték fel fejüket a kritika körül.

Ha úgynevezett kritikus vagy, jól vigyázz, hogy milyen folyóiratba dolgozol, mert a szokás hatalmánál fogva tüstént irodalompolitikai elkötelezettségek gyanújába kerülsz. Ha az Ady-nemzedék egyik vezéri költ jér l írsz tisztelg tanulmányt: elskatulyáznak „nyugatosnak , s mivel ez ma népszerű címké, bizonyos irányokban máris elvesztetted hiteled. Ha másnap a nagymúltú folyóirat halálakor a becsületes elismerés mellett elfogulatlanul arról is említést teszel, amit a folyóirat szerkesztése körül hibának véltél: a Nyugat régi, els vonalbeli gárdájának egyik kit n írója megtisztel levélben fejezi ki elismerését a nemes ellenfél tárgyilagos hangjáért. Tehát keletivé lettél. Ha legközelebb, merev elítélés helyett, tárgyilagos, mérleget kritikát írsz egyik jellemz en népi írónkról: barátaid sietnek megróni, mivelhogy dicshimnuszot zengesz a népiesekr l. Ha a szellem jogairól és kötelességeir l elmélkedel a bátor szavú folyóiratban: súlyos szemrehányást kapsz a kit n írótól, mivelhogy a b b a a folyóiratba írtál, s így nyilvánvalóan elkötelezted magad bizonyos politikai irányba. Magának a folyóiratnak a hasábjain viszont jőnev politikus pellengérezik ki a cikk nyomán a Szellem köldöknéz , korszerűen szektáját, amelyhez látnivalóan tartozol.

Az írók felé sem kedvezőbb a helyzet. Ha vidéki folyóiratban a divatos, nem túlsókra értékelt irodalmi műfajjal kapcsolatban példaképpen odavetted egyik reprezentatív írónk nevét: a „megtámadott“ nagy író másnap bejelenti kilépési szándékát a folyóirattulajdonos irodalmi társaság választott tagjai közül. Ha a kitűnő harcos író egyik művéről nem a leghízelgőbb kritika jelenik meg egy folyóirat hasábjain: az író megszakít a folyóirattal minden összeköttetést, noha addig szívesen egyet értett szándékaival. A folyóiratok ma már tisztában vannak a következményekkel. Ha bátor és őszinte kritikát óhajtasz kiadni valamelyik folyóiratban: a szerkesztő eleve megosztja kijelentéseidet, a lap irodalompolitikai elvei vagy érdekei szerint.

Apró, semmicske esetek ezek, de jellemző adatok arról, hogy milyen veszedelmek, előítéletek környékezik a függetlenségre törekvő kortárs-kritikust, milyen téveszmék irányítják írók és kritikusok tevékenységének megítélését, s mennyire nincs meg az egészséges kapcsolat a műveiért felelős író és az elfogulatlan, független kritikus között. S a közönség? Az olvasó alig hederít a kritikára. Az írók ebben a műfajban is egymásnak írnak. A kritika ma nem nevel, nem véd, nem emel és nem sújt. Az író legfeljebb megharagszik érte, a szerkesztő kellemetlen helyzetbe jut miatta, az olvasó pedig nem vesz róla tudomást.

Jól tudjuk, hogy mennyi minden ásta alá a kritika tekintélyét az újabb évtizedekben. Egy olyan korban, amelyben az írot nem az osztatlan kritikai elismerés, hanem a kiadótól ravaszul irányított és az olvasótömegek palléroztalan ízlésétől vagy szeszélyétől függő könyvsiker avatja naggyá, a kritikának nincs sok keresnivalója a maga akadémiai gáncoskodásaival. A közönség, amely a szépirodalmat szinte egyedül a szórakoztatás és idegzsongítás igényének veti alá, füttyül a kritikára, amely az ő nevében is igényt támaszt és nevelni kíván. És fittyet hány a kritikára az író is. Valamikor még olyan hatalma volt a kritikának (nem mintha ilyen fegyvertények dicsőségét kívánánk vissza e nemesebb célú műfajnak), hogy Berzsenyi-szabású óriásokat tudott megsebezni és letörni. Akkor a sebzett költő még kíméltre figyelmeztette a kritikust: „szükség, hogy a kritika a költőkkel vigyázva bánjon, nehogy a merészt félnökké, s a melegsívűt hideggé tegye s az által szárnyaikat szegje“; mivelhogy „a költő, ki többnyire mint egy álomjáró lebeg a tetőkön, hamar lehull onnét, hova tudta nélkül emelkedett“. Manapság? Az író az olvasóközönség kegyétől függ, nem a kritikáétól. A kritika kegyére, értető közvetítésére az olvasóhoz nincs szüksége, ítélete alól fölényesen kivonja magát. Az olvasó élményéről, amelyet valaha ugyancsak a kritika közvetített el hozzá, sokkal beszédesebb bizonyosság a kiadó elszámolása és művei elfogyott példányszámának statisztikája. A kritika egyszerűen nem érdekli az írot. Ma még az érzékeny lelkű regényíró is így nyilatkozik: „a legjobb, legigazibb bírálat sem érintett meg belülről, egészen közletről, éppen olyan kevésbé, mint a lepipaszabb sem. Az írot, amilyen vastagbőrű, nem lehet megsérteni“. A kritika az író számára nem tükör többé, nem önvizsgálatra és tökéletesedésre ingerlő ösztöke, nem baráti tanács és nem önként vállalt önellenőrzés. Az írot legfeljebb az érdekli benne, hogy árt-e vagy használ-e művei kereskedői forgalmának. De lassanként ez a hatalom is elvész, mert az olvasókat sem a kritika irányítja többé.

Vájjon a kritika tekintélyének hanyatlásában nincs-e részük — a kritikusoknak is? Vájjon nem vagyunk-e mindannyian felelősek azért, hogy ez a nemesebbre hivatott műfaj, az egészséges irodalmi életnek ez a fontos tényezője így elvesztette hatóerejét? Bizonyos idő óta nem kell-e a „kritikusok árulásáról“ beszélnünk?

Némely jelenségek arra mutatnak, hogy nem árt némi lelkiismeretvizsgálatot tartanunk.

Hivatásának árulója például az a kritikus, aki irodalompolitikai klikkek szolgálatába bocsátja tollát. Erre az írók mutatták meg az utat; sokuk tollát eléggé elmérgezte már a klikkek szolgálatára, amelyek a csoportosulás lököerejével igyekeznek pótolni az egyéni érték fogyatékoságait. Csakhogy az író akarva-akaratlanul beskatulyázódik valamelyik irányba, műveinek jellege és írói egyéniségének válfaja szerint. Természetesen a kritikusnak is megvannak a maga elvei, — Isten mentsen az elvtelen, „impreszionista“ kritikustól! — de ezek az elvek a művészet örök törvényeiből táplálkoznak és nem irodalompolitikai mértékre szabódnak. Látunk kritikusokat, akiknek működése abban merül ki, hogy dicsőítik „irányuk“ íróit és lekarmolják az irodalompolitikai ellenfelet, szinte függetlenül attól, hogy mit érnek műveik az irodalom örök és elfogulatlan ítélőszéke előtt; s mindezt olyan modorban, amely nem az írókat teszi tönkre, hanem a kritika tekintélyét aknázza alá. Azt csak a „polgári“-nak csúfolt kritikusok némelyike tette meg, hogy kritikus hivatásához híven, tárgyilagosan megbírálta a „polgári“ irodalom legjellemzőbb képviselőit is, egy Márait, Cs. Szabót vagy Hunyadyt; de „népi“ kritikus mondott-e valaha kellemetlent az „irány“ íróiról? Holott a kritikusnak a függetlenség az életeleme, fölötte kell állnia a barátságoknak és ellenszenveknek, meg az irodalompolitika harcainak. A kritikus nem a tömegben küzdő harcos, hanem elfogulatlan megfigyelő, aki a kritikai látás magaslatairól nyer torzítatlan képet az irodalmi élet egészéről, melynek a benne álló csak részleteit, egyoldalúságait láthatja. A kritikus legfeljebb az elveiért küzd, de fegyvereit nem bocsátja áruba senkinek. A klikk pedig még öntudatlanul is befolyásol.

Hány olyan kritikusunk van, akinek látását, ítéletét nem homályosította el az irodalompolitikai csaták maró füstje?

Igaz, hogy manapság a kritikus nem lehet eléggé óvatos abban az erőfeszítésben, hogy megőrizze függetlenségét, s elkerülje a klikkbe-állás látogatását. Meg kell gondolnia, kiről melyik folyóiratban jelent meg cikkét, mert a szavaknak ma sajnálatosan más és más értelmük van aszerint, hogy hol látnak napvilágot. A következetesség könnyen ölti föl az elkötelezettség álarcait az olyan irodalmi életben, amelyben a folyóiratok legtöbbje irodalompolitikai csoportosulások kiszolgálója. A kritikus az írók felé is örök dilemmában él. Ha kényesen őrzi megközelíthetlenségét, szinte már fél összeismerni írókkal és szerkesztőkkel. Viszont, ahhoz, hogy tisztán lásson és jól ítéljen, ismernie kell az irodalmi életet, s olykor hasznos, ha személyes képe is van az íróról. Kétségtelenül előnyben van a „beavatott“ kritikus, aki az írók és szerzők környezetében forog, ismeri az író körülményeit, terveit és szándékait, műveit már kéziratban olvassa, s jólétesültségének tudatában megcáfolhatatlan. Az eszményi kritikus tulajdonképpen az volna, aki — mint Kölcsey — elzárkózva él a zajló világtól és a művön kívül semmire sem tekintve hozza meg ítéleteit. De akkor oly súlyos következményeket vonhat fejére, mint éppen Kölcsey a Berzsenyi-bírálatával...

Egy bizonyos: a kritikus a szépirodalmat csak az irodalom önszabta szempontjaival szemlélheti és saját törvényeivel ítélheti meg. Újabb árulás: ha hűtienné válik az irodalom örök eszményeihez és önként lemond arról, hogy az irodalom szempontjait érvényesítse. Nem egy mai kritikus irodalom-kívüli szempontok Prokrustes-ágyába kényszeríti az irodalmi műveket, elfeledkezve arról, hogy a szépség éppoly önálló kategória, mint a jóság vagy a bölcsesség, és hogy a szépirodalom mindenekelőtt művészet, s csak azután társadalmi vagy politikai tényező. A kritikus elsősorban a művészet örök kritériumait kéri számon az irodalmi alkotástól: éppen ezzel végez nemzeti munkát is. Magatartása mindenekelőtt esztétikai magatartás, még akkor is, ha ez a korszerűtlen esztétizálás vagy nihilizmus vádját zúdítja

reá. A kritikusnak, az essay-írónak kimeríthetetlenül sokféle szempontja lehet a művek vizsgálatában és ezek között mindig akad nagyon is tiszteletre méltó; de bármilyen szempontra veti rá magát, sohasem mondhat le a művészet elsőrendű követelményeiről. Mai kritikusok a szépirodalmi művek megítélésében az érték örök kritériuma helyett szívesen dobálóznak a korszerű jelentőség jelszavával és egyre hajlamosabbak arra, hogy a szépirodalmi alkotásban, egy versben vagy regényben is a társadalmi vagy nemzeti tettet kérjék számon, mégpedig úgy, hogy a nemzet fogalmát a valóságos nemzettestnek egyes részeire sajátítják ki, akár az urbánus polgár, akár a föld népe felé. Ezek azok a kritikusok, akik az íróban elsősorban a propagátorért, az osztályharcosért, az irodalmi ökölvívóért vagy műkedvelő tudósért lelkenedeznek, és adott esetben a primitívség kultuszát avatják szentté. Pedig nincs kétféle mérték. Az író százféle célt szolgálhat íróságával, s mindegyik cél kielégítéséért megérdemli a cél babérait; de a kritikus előtt, éppen a kritikus előtt, elsősorban alkotásainak művészi — úgy is mondhatnám: irodalmi — értékeivel áll vagy bukik. A tiszta kritika egyik feladata éppen az, hogy az irodalom örök eszményeire figyelmeztesse az írókat.

Ez a felfogás egyáltalában nem sorvasztja az írókat üres széplélekké vagy vérszegény formaművésszé és semmi köze a „poésie pure“-höz. Az igazi mesterek értettek ahhoz, hogy művészetük összhangba olvassza a művészt és a kifejezőt, a formát és a mondanivalót, az egyénit és a nemzetit, a szűk-körűt és az egyetemest. A vers önkifejezés; a regény ábrázolás vagy értelmezés; a dráma megjelenítés; de mindegyikhez hozzátapad, mindegyikbe belenő a kor, a nemzet, a táj, az osztály, a lélek, amely kialakította az írókat. S jól van így! De ha az író, a költő az emberi megnyilatkozás sokféle lehetősége közül éppen a szépirodalmi választotta, a kritikus mindenekelőtt az alkotás művészi jegyeinek mérlegét fogja fölállítani: a kifejezett tartalmak művészi értékéét, meg a kifejezés, az ábrázolás, az értelmezés, a megjelenítés művészetéét. Egy vers nem lehet csupán azért jobb, mert a napsütötte tarlón született, vagy egy regény azért művészi, mert az exkluzív polgári osztály lelkeségéből szakadt ki. Áruló a kritikus, aki az irodalmi kritika alapjait rendíti meg azzal, hogy döntő szempontjait a művészetben, irodalmon kívüli területekről kényszeríti át az irodalom védett tájaira.

Ugyanígy árulás a kritikustól az, ha lenézi saját műfaját. Mind gyakrabban hallani szépírók és komoly irodalomtörténészek ajkáról azt a véleményt, hogy a kritika, az essay másodrangú, parazita műfaj. Jogos ez a felfogás az elburjánzott kiadói és újságkritikával szemben, amely úgyszólván hozzájárult a komoly kritika tekintélyének elhanyagolásához — avagy a klikk-kritikával szemben, amely az irodalompolitika alkalmi fegyverévé, nyíllá vagy parittyává süllyed. De éppen a kritikusokon áll, hogy a kritikát, a tanulmányt ismét hivatása magaslatára emeljék, s régi mesterek művészetét ötvözzék bele.

Sok zavarnak kútforrása az is, hogy a kritikus fogalma lassan összeolvad a szépíróéval. A kortárs-kritikák jórésze ma szépírók tollából kerül ki. A jelenség korántsem új. Régebben a költő az irodalom mindenese volt, s Kölcseytől meg Bajzától kezdve Aranyon, Keményen s Eötvösön keresztül egészen Ambrus, Babits és Kosztolányi kortárs-kritikáig a szépíró ugyan-csak összebarátkozhatott a kritikussal. Még az olyan par excellence kritikusokat is, mint Erdélyi János, Zilahy Károly, Gyulai Pál, vagy korunkban Schöpflin Aladár és Kárpáti Aurél, megkísértett a szépírási ihlető tündére, hogy fiatalabb írónemzedékünkről ne is szóljunk. A régebbi korok csak-kritikusait elnyelte a feledtető idő... Később az irodalomtudósok típusa termelt ki tiszta kritikusokat, amilyen Péterfy Jenő vagy Riedl Frigyes voltak, s amilyen ma Horváth János, de ők jóval ritkábban bocsátkoztak a

kortárs-kritika örvényes vizeire, mint neves francia kortársai, Brunetiére, Rémy de Gourmont vagy Faguet. (Ilyen bátor kiállás volt Horváth János felejtethetetlen Ady-kritikája.) Ma a kritikus ismét a tudós és a szépíró között lebeg, nagyon bizonytalan egyensúlyban. Alig van fiatalabb szépírónk, aki alkalomadtán ne vállalkoznék kortársírók bírálataira, viszont az olyan született tanulmányírók is, mint pl. Cs. Szabó László és Németh László, szépirodalmi művekkel duzzasztják életművüket. Nagyon természetes, hogy senkit sem lehet eltiltani írói hajlamaitól; minden írónak joga van ahhoz, hogy szabadon válassza meg műfajait. Értelmetlen öncsonkítás lenne a szépírótól kritikai tartózkodást kívánni, a kitűnő tanulmányírótól pedig megvonni a szépírás jogát. Kosztolányi és Babits remek kritikái egymagukban is igazolják a szépíró kritikus jogát. Az alkotó írónak megvan az az előnye, hogy saját ihlete megjárta útjain mélyebben be tud hatolni az alkotás és az írói élet titkaiba; viszont hiányzik belőle a hűvös kritikus kívülről, a saját írói alkatától független elfogulatlanság és — a tapasztalat szerint — igen sokszor a helyes kritikai érzék is. Így a keveredésnek mégis vannak veszedelmei. A szépírót ezer érdek köti meg, írói alkat, barátok, kiadók, olvasók szövevényében, bírálói működése gyakran személyeskedésbe fül. A független kritikus megengedheti magának azt a fényűzést, hogy lemondjon a népszerűség előnyeiről, mint Bajza, aki egyike volt „azoknak, kik inkább kívánnak nem szeretettni, hogysen hitők s a közügy rovására szeretettni“; a szépíró aligha élvez ilyen fölületes szabadságot. A kérdés kényes, megoldása nehéz. Csak az érdekeltek önkéntes tapintata segít. Bizonyára annak a szépírónak van igaza, aki félreértések elkerülése végett lehetőleg tartózkodik a kortárs-bírálatától, s csak magasabb szintről, személyektől függetlenül szól hozzá az irodalmi élet problémáihoz.

De vannak rossz szokásai és mulasztásai igazi, „nagy“ kritikusainknak is. Ilyen „rossz szokás“ az, hogy tekintélyes kritikusaink többnyire csak beérkezett írókat vagy „nagy“ műveket tiszteinek meg bírálatukkal. Kényelmes álláspont ez: fölment a felfedezés felelősségétől és a tévedés vagy melléfogás veszélyétől. A beérkezett írónak legfeljebb a helyét kell megállapítani az irodalmi élet egészében, vagy új művét kell beleilleszteni életművének mozaikjába. Mennyivel egészségesebb lenne, ha éppen az induló író, a fiatal költő igazi tekintélyek igazítánák el a Parnasszusra vezető útján, vagy tanácsolnák el kényelmesebb ösvényekre. Talán ez is hozzájárulna burjánzó irodalmi termésünk egészséges megrostálásához.

Egy téren, meg kell vallanunk, mindenesetre mulasztást követtünk el: a népi irodalommal szemben. Ahogy az úgynevezett polgári és urbánus író-kritikusok egyrésze mindenestül elzárkózott az úgynevezett népi irány írói felé, abban volt valami pánikszerű, valami alacsonyabbrendűségi érzés a népszerűsödő és versenyre törő iránnyal szemben, s ez könnyen a gőg látszatát kelthette. Mindez nyilvánvalóan fölületes volt, mert a „polgárinak mondott urbánus írókban gőg nélkül is van annyi érték és tehetség, hogy játszva állják a versenyt. A helyes álláspont mindenesetre a verseny bátor fölvétele lett volna: a magunk frontján minél több igazi irodalmi érték kitermelése; a versenyben: a kölcsönös elismerés; a kritikában: a hibák, gyöngék és tévedések nyílt kimutatása, az Őszinte beszéd nevelőereje, az egészséges rostálás, az a „meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajthatatlan, de igazságos“, amelyről Bajza beszélt.

Mert a népi írók sikeréhez kétségkívül hozzájárult bizonyos optikai csalódás is. Megszoktuk, hogy ha egyszerű ember vagy népfü mutat föl valami intelligenset, akkor boldogan megdicséjük: „No lám, ez a derék ember milyen derék dolgokat ír, noha tanulatlan!“ Minden fölbuzdult falusi verselőre egyszerre ujjal mutogattunk, ártatlan népi lelkeket mérgez-

tünk „költővé“, népi antológiákat burjánztattunk. Sértő Kálmán tragikus sorsa, Mátyás Ferenc regénybéli vallomása beszélhet erről. Most már nyilvánvaló, hogy elhibázott volt ez a magatartás: önmagunkat becsaptuk, a becsvágyókat pedig csupa jóakarattól lenéztük ezzel a vállveregető dicsérrettel. A népi írókat viszont elkapta a dicséret és a közönségsiker láza; azt hitték, hogy valóban dantei remekeket alkottak és minden szó, amit szűz tollal leírnak, ámulatos csoda. Jobb lett volna komoly, mértékes kritikával megtisztelni őket, s úgy nevelni az igazi tehetségek minél teljesebb kifejtésére — és önkritikára is. Akkor talán az olvasóközönség körében sem éleződött volna ki ennyire a félreértés. Mert a vége az lett, hogy már csak a „gyökös“, „friss“, „harmatos“, „őstehetségű“, „igazi-magyar“ írásnak volt becsülete. Némi visszaélés történt itt a primitívség bájával, s a legnagyobbak azok lettek a versenyben, akik a legkiáltóbb primitívsegeket kiáltották el.

Legyünk tárgyilagosak! Senkinek sem vagyunk ellensége, — éppen a kritikus függetlensége és pártatlansága a legparancsolóbb eszményünk — de minden olyan költői irány veszedelmes, amelyből kultuszt csinálnak. Az adyzmus éppúgy, mint a népvarázs. Nekünk, kritikusoknak eleve tudnunk kellett volna, hogy nincs „népi“ irodalom és nincs „polgári“ irodalom, hanem van szépirodalom, amelynek mezőin mindenki annyit ér, amennyi művészi értéket mutat föl műveivel, akár „népiek“ azok, akár „polgáriak“. Nincs kétféle szépirodalom, s hogy az író milyen származású, az legfeljebb kortörténeti dokumentum, esetleg mindent megmagyarázó életadat, de csak a műveken keresztül érdekel. Az emberek halnak, a művek élnek. Ha élnek!

Mert mégis csak az volna a cél, — író és kritikus közös becsvágya — hogy az irodalom virágozzék, nőjjön nagyra, gazdagodjék. Az irodalom világából a nemzetre, a népre, a korra is a műveken keresztül hull a fény. A kritikust pedig menthetetlenül a minőség érdekli mindenekelőtt. Ő az irodalom legalázatosabb eszmei szolgája, s ma úgy érzi, hogy meg kell menteni a szépirodalmat, — az igazit — amelynek kezd bealkonyulni. Mégis így igaz: az ember eltűnik, a mű marad. S az volna a kívánatos, ha a kritikusok eszményi munkája, őrködése is hozzájárulna ahhoz, hogy minél több olyan magyar mű születne, amely értékével kivédi az enyészet gyilkos hatalmát, népi és polgári, keleti és nyugati, városi és falusi oldalról egyaránt.

MAKAY GUSZTÁV